

Şeyhülislâm Yahya Divanı'nda Bülbül

Dr. Abdullah EREN

Ordu Fen Lisesi

Özet

Şeyhülislâm Yahya Divanı'nda bülbül hem tabiatın, özellikle baharın bir parçası olarak hem de aşkın ve aşka dair hâllerin anlatımında temel unsurlardan biri olarak şiire yansır. Bir tabiat unsuru olarak bülbül, güzel sesi ile gül bahçelerinin çekiciliğini artırır, insanları baharın güzel günlerini dolu dolu yaşamaya sevk eder. Aşka dair anlatımlarda ise âşık için hem benzeyen, hem de kendisine benzetilen olmak üzere iki yönlü teşbih unsurudur.

Anahtar Kelimeler: Bülbül, Gül, Bahar, Âşk

Nightingale in Sheikhuslam Yahya's Divan

Abstract

Nightingale in Sheikhuslam Yahya's Divan is reflected into the poem both as a part of nature; especially the spring and as one of the main elements of describing love and situations about love. Nightingale, as a part of the nature, increases the attractiveness of rose gardens with its nice voice, leads people to spend beautiful days of spring to the full. In expositions about love, it is element of simile for lover as resembling and resembled.

Key Words: Nightingale, Rose, Spring, Lover

Giriş

Divan edebiyatında bülbül, genel itibarıyla; tabiatta bir mahlûk, şairin kendisinin dünyevî bir timsali ve tasavvufî bir alegori olarak yer tutar. (Kaplan, 1993: 833) Tabiata ait bir mahlûk olarak en belirgin özelliği güzel sesidir. Şairin kendisinin bir timsali olduğunda, güle karşı beslediği telâkki edilen aşkı esastır. Tasavvufî açıdan ise; ilâhî aşk ile yanan can ve ruhun timsalidir veyahut da ten kafesinin içinde, uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasreti ile feryat eden Hak âşığdır. Bülbül, divanlarda en çok karşılaşılan mazmunlardan biridir. Ayrıca bazı şairler, onun ile alâkalı müstakil eserler de yazmışlardır. Bunlar arasında; Kara Fazlî'nin (ö.1563-64) Gül ü Bülbül'ü, Bahâî'nin (ö.1572) Gül ü Bülbül'ü, Gazi Giray'ın (ö.1607) Gül ü Bülbül'ü, Ömer Fuâdî'nin (ö.1636) Bülbüliyye'si, Birrî'nin (ö.1715-16) Bülbül-nâme'si, Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin (ö.1752) Bülbül-nâme'si ve ne zaman yaşadığı bilinmeyen Rifâî adlı bir şairin Bülbül-nâme'si zikredilebilir. (Kurnaz,1992: 486)

Bülbül, Şeyhülislâm Yahya Divanı'nda; umumiyetle bahar mevsiminin, gül bahçelerinin en önemli unsurlarından biri olarak ve gül ile münasebetleri bakımından konu edilir. Gül sayesinde aşkın bütün hâllerini yaşamayı, sırlarına vâkıf olması; bazen feryat ve figan edip bazen nağmeler söylemesi en belirgin özellikleridir; hem benzeyen, hem benzetilen olarak âşık ile ilişkilendirilir. Şairin bülbül ile alâkalı ifadelerini; bülbül-gül, bülbül-aşk-âşık-gönül, bülbül-sevgili,

bülbül-insan olmak üzere dört başlık altında incelemek mümkündür.¹

Bülbül-Gül

Gül, bülbülün âşık olduğu, uğruna türlü cefalara katlandığı, hayatını ve ölümünü kendisine bağladığı varlıktır. O, gonca hâlindeyken küçük ve tâze bir sevgili gibidir. Bülbülün arzusu; goncaların açılıp yüzünü göstermesi, kendisine gülmesidir.²

Gülün gonca hâlinde olması; bülbülün, gönül darlığı çekmesine, diğer bir ifadeyle sıkıntıya düşmesine sebep olur; açılması ise, gönlünün açılmasına, neşelenmesine vesile olur. O, Yusuf Peygamber'in gömleğinin kokusunu duyan Ya'kub Peygamber gibi, goncadaki gül kokusunu alır; böylelikle onun varlığını sezip ona kavuşma iştiyakı ile dolar.³ Gonca, tomar halindeki bir sayfa gibidir. Bülbül onun içinde muradının bulunduğunu sezdiği için bir an önce açılmasını ister.⁴ Bunun için nağmeler okuyarak goncaya yalvarır. Fakat gonca henüz çok küçük bir çocuk gibidir. Bu hâlde, bülbüllerin aşkından bir şey anlayamaz.⁵

Goncaların açılmaması, bülbülün hâlini arz edebilecek kimseyi bulamaması demektir. Şair, bu durumu ifade ederken gülün kulağa benzerliğinden hareket eder:

Güller de nâ-şükûfte ana kim kulak tutar

Hâlin kime şikâyet ide 'andelîb-i zâr

115/52-4

(Güller de açılmamış, ona kim kulak tutar? Zavallı bülbül, hâlini kime arz eder?)

Gülün bu kapalı hâlini şair, naz uykusuna dayandırır ve gülü 'şah' olarak nitelendirir. Bülbüllerin feryadı bir gün bu uykuyu bitirecek, onu şikâyetlerin dinlendiği bir divan kurmak zorunda bırakacaktır:

Hâb-ı nâz olur mı dâ'im vakt olur şâh-ı güle

Bâgda bülbüllerün feryadı dîvân itdürür

124/64-6

(Naz uykusu sürekli olmaz. Zaman olur ki; gül şahına⁶ -dalma-bülbüllerin feryadı bâgda divan kurdurur.)

Bu da ancak baharın kendini iyiden iyiye hissettirmesi ile gerçekleşecektir. Bahar, tabiatın bütün güzelliklerini ortaya çıkaran ve âlemin neşelenmesine vesile olan bir mevsimdir. Bülbül, bu mevsimde, gül bahçelerinin güzelliğine yaraşır ve onu tamamlar vaziyette hoş sesler çıkarır.⁷

Bahar ile birlikte; goncalar ve güllerle kendinden geçip şad olan bülbülün sesi, özellikle sabah vakti her yerde duyulur. Bahar, bülbülün şevk ve sefa kuşunu avlamakta şahbaz kesildiği mevsimdir.⁸

Baharın beraberinde getirdiği neşe, goncaya yaka yırttırıp onu gül hâline getirir ve bülbülleri sarhoşlar gibi feryat ettirir. Şair burada, gülün kadehe benzerliğinden de faydalanır. Bülbül o kadehin verdiği sarhoşlukla neşe içerisinde pervasızca sesler çıkarır. Bu durum güle, naz uykusunun bölünmesi sebebiyle rahatsızlık verir. Bu yüzden, bülbülün dertli gönlü gibi kapalı kalır.⁹

Uzun zamanlardan beri dikenlerin cefası ile karşı karşıya kalan, feryadına kulak tutacak kimseyi bulamayan bülbül, bahar gelince, goncaların açılmasıyla hâlini güle arz etme fırsatını bulur. Şair bu durumu anlatırken de gülün kulağa

benzerliğinden faydalanır. Dinleyici gül olduktan sonra bülbülün sürekli ötmesi kaçınılmazdır. Hatta bu durum karşısında bahçedeki diğer kuşlar da bülbül kesilir:

Temâşâ eyledüm gülşende her gül bir kulag olmuş
Meger var ise her mürği bu bâgun 'andelib oldı 286/310-4

(Gül bahçesinde her gülün bir kulak olduğunu -kulağa benzediğini, kulak kesildiğini- gördüm. Bundan sonra her hâlde, bu bağı her kuşu bülbül olur.)

Güllerin bahçeyi kaplaması ile dikenler âdeta yok olur. Güller, güzel ve nazlı sevgililer gibi bülbüle bazen tebessüm eder, bazen güler. Fakat bütün bunlar aldatıcıdır; asıl maksat bülbüle cefa etmek, onunla eğlenmektir.¹⁰

Bahar mevsimi bülbülün niyaz, gülün naz hâlinde olduğu mevsimdir. Bülbülün nağmeler şeklindeki niyazı karşısında, saba rüzgârıyla salınan gül fidanı sanki onu anlayarak dinler gibi başını sallar.¹¹ Bu hadise gül şahının zümrüt tahtına oturup bülbülün derdini dinlemesi olarak tasavvur edilir. Bülbül; içinde bulunduğu hâli, gül şahı tahtına geçince sayısız ve fasılasız feryatlarla dile getirir:

Taht-ı zümür-rûdînine geçdükde şâh-ı gül
Yahyâ işidesin nice feryâd ider hezâr 116/52-5

(Ey Yahya, gül şahı zümrüt tahtına geçtikçe bülbüllerin nice feryat ettiğini işitesin.)

Bu feryat ve dinleme hadisesi zihinde bir divan tablosu canlandırır. Gül, yeşil yapraklar içerisinde zümrüt tahta oturup divan kurmuş Süleyman Peygamber gibidir ve dikenler karşısındaki mağduriyetini feryatlarla dile getiren bülbülü dinler.¹² Dikenlerden, bülbüle verdiği acıların hesabının sorulma vakti gelmiştir:

Dinledür bî-çâre bülbül hârdan feryâdını
Mülk-i gülşende Süleymân-ı gülün dîvânı var 115/51-4

(Gül bahçesi mülkünde gül Süleyman'ı divan kurmuş, bîçare bülbül -burada- dikenden feryat -şikayet- eder.)

Demdür ki hârdan alına dâd-ı 'andelib
Dîvân-ı gülde dinlene feryâd-ı 'andelib 96/22-1

(Gül divanında; bülbülün feryadı dinlenilerek, dikenden hakkının alınma vaktidir.)

Fakat gül, güzelliği ile mağrur olduğu için, bülbülü sadece dinlemekle yetinir. Bülbül buna rağmen, onun etrafında pervane gibi dönerek; bazen ağlayıp feryat ederek, bazen de hoş nağmeler söyleyerek güle yalvarmayı sürdürür.¹³

Bülbül diğer yandan gül dalına konmak ve güle kavuşmak için gül bahçesinde oradan oraya uçarak çaresizce çırpınır durur. Gül ise dikenlerini hançer yapıp bir düşman gibi onunla mücadele eder.¹⁴ Bunun neticesinde bülbül, vücudunda açılan yaralarla perişan olur. Bu perişanlık, ancak güle kavuşmakla ortadan kalkabilir. Bunun için rüzgârın -veya zamanın- yardımı gerekir. Fakat rüzgâr buna pek niyetli değildir. Esişiyle gül dalına bazen ok, bazen yay şeklini vererek; bülbüle, güle âşık olmanın akıbetinin ölüm olduğunu gösterir.¹⁵

Yine de gonca ve gül ile görüşmek bülbülün tek neşe kaynağıdır. Baharın sayılı günlerinde bülbül bu sayede neşelenir. Bu esnada gül bahçesini şenlendirdiği gibi gülün de eğlenmesine ve açılmasına vesile olur. Bu açılma bazen; gülün, bülbüle meylinin bir işareti olarak görülür.¹⁶

Şair, gülün açılmasıyla bülbül arasında daha bir çok yönlerden alâkalar kurar. Bülbülün feryadı hasta insanlarınkine benzer. Gonca bu durumda geceleri hasta başında bekleyenler gibi esner, dolayısıyla açılır:

Nâle-i bîmâra döndi bülbülün âvâzesi

Pür-kesel 'âlem 'aceb mi goncenün hamyâzesi 290/318-1

(Bülbülün sesi -gece- hasta inlemesine döndü. Bütün âleme uyku çöktü, gülün esnemesinde şaşılacak ne var?)

Güllerin açılışı bir beyitte de bülbülün nefesine bağlanır. Kırmızı rengiyle güller, bülbülün hararetli nefesi vasıtası ile alevlenmiş ateşe benzer:

Gül ü şem 'ün yakar âteşlerin dâ'im söyündürmez

Nefesle 'andelîb-i bî-nevâ dâmenle pervâne 253/263-2

(Zavallı bülbül nefesiyle gülün, pervane eteği ile mumun ateşini yakar, hiçbir zaman sönmeye müsaade etmez.)

Güller açılınca, gül bahçesi yangın yerini andırır. Bülbül, bu hâlde, yanan evi içinde alevler ortasında kalmıştır ve bu yüzden feryat ve fığan etmektedir:

Degül gül âşiyân-ı bülbül-i şeydâ tutuşmuşdur

Hezârün itdiği feryâdlar efgân-ı âteşdür 119/57-2

(Gül değil, şeyda bülbülün yuvası tutuşmuştur. Bülbüllerin feryat ve fığanı bu yangından kaynaklanır.)

Şair, bazen gül ve ateş benzerliğini esas alarak, ilkbahar rüzgârını da zikreder ve güllerin açılmasını bu rüzgâra dayandırır. İlkbahar rüzgârının eteğinin tahriki, goncaları alevlendirerek gül hâline getirir. Goncaların alevlenmesi, bülbülün şevk ateşinin tutuşmasına ve neşelenmesine vesile olur. Bu hadise, bülbülün rüzgâra misafir olması; rüzgârın da, bu misafirini 'gül ateşi'ni yakarak ağırlaması olarak telâkki edilir.¹⁷

İlkbahar rüzgârı aynı zamanda bülbül ile gül arasında sırdaşlık vazifesi görür. Hoş esintisi ile kulağına gizli bir şeyler fısıldadığı goncanın ağzını açıp ondaki sırları bülbüle ulaştıran odur.¹⁸

Şairin, bülbül-gül münasebetlerine dayalı diğer teşbih ve telâkkileri şöyledir:

Bülbülün vatanı gül bahçesidir. Burada, güzel sesi ile nağmeler çıkarırken gül mushafından sabah akşam evradını okuyan Gülşeni¹⁹ dervişe benzer:

'Andelîb-i hoş-sadâ bir gülşeni dervîşdür

Mushaf-ı gülden okur subh ü mesâ evrâdını 311/350-3

(Hoş sesli bülbül, gül mushafından akşam-sabah evradını okuyan Gülşeni bir dervîştir.²⁰)

Gül fidanı cami, gül dalındaki yuva da bu caminin mahfili gibidir. Bülbüller o mahfilden hep bir ağızdan nağmeler söyler. Anne bülbüller yavrularına yiyecek verirken ney üfleyenlere benzer.²¹

Divan'da bülbül ile alâkalı en yaygın benzetmelerden biri 'kül'dür. Bu benzetme ile gülün, ateş; bülbülün, kül renginde olması ima edilir. Ayrıca; 'gül' kelimesi, 'kül' kelimesine benzemekle bülbül-kül ilişkisi bu yolla da pekiştirilmiş olur ve bu münasebetle çeşitli söz oyunları yapılır. Şair, 'hâkister' kelimesini bülbül için istiareli zikretmek suretiyle; gülün, kahır ateşiyle bülbülü yakıp kül

ederek inlettğini söylerken, ‘bir avuç hâkisteri’ ifadesini kullanmakla aynı zamanda, bülbülün küçüklüğünü ve zavallılığını da ima eder:

*Seni bu sûrete koyan gülün ‘aşkıdır ey bülbül
Neye düşse anı yakup kül itmek şân-ı âteşdür* 119/57-3

(Ey bülbül! Seni bu hâle getiren gülün aşkıdır. Neye düşse onu yakıp kül etmek ateşin şanıdır.)

*Bülbülün cânını yaktı nâr-ı kahrın odlara
Zâr zâr inleddün ey gül bir avuç hâkisteri* 296/327-3

(Ey gül! Kahr ateşin bülbülün canını yaktı yandırdı. Bir avuç külü zar zar inlettin.)

Bülbül usanmadan, tende nefesi olduğu müddetçe gülün aşkıyla yanıp tutuşur. Bülbüllerin kalbi, küle benzeyen vücudu içerisinde, küller içerisindeki kor gibidir.²²

Bülbül ile kül münasebetini şair, âşık ile alâkalı olarak da ele alır. Âşık, aşk ateşiyle yanınca, onun her bir avuç külünden bir bülbül vücuda gelir.²³

Gülün şöhret bulmasının sebebi bülbülün aşkıdır, bir diğer ifade ile onun güzelliğini âleme duyuran bülbüldür. Aynı zamanda gülün kızarıp güzelleşmesi de bülbülün helâki neticesinde olmuştur. Gül, onun kanına girdiğinden dolayı kırmızı renge boyanmıştır; böyle olmasına rağmen yine de bülbülün kıymetini bilmez, bu rengin kendine ait olduğunu iddia ederek güzelliği ile gururlanır. Bu durum ‘gül-bülbül efsanesi’ne²⁴ de telmihle şu beyitlerde anlatılır:

*Sen tuyurdun hüsnini dünyâya Yahyâ dil-berün
Bülbül-i şûridenün ‘aşkıyla meşhûr oldı gül* 203/186-5

(Ey Yahya! Gül nasıl ki sevdalı bülbülün aşkıyla meşhur olduysa; sevgilinin güzelliğini de dünyaya sen duyurdun.)

*‘Andelibün kanına girmekle mesrûr oldı gül
Reng virdi kendüye hüsnine mağrûr oldı gül* 202/186-1

(Gül, bülbülün kanına girmekle saadete erdi, -kırmızı- rengini -hakkı olmayarak, hile ile- kendine nispet edip güzelliği ile gururlandı.)

*Âhir gülün gurûrı helâk ide bülbüli
Pervâneyi oda yaka şem’un tegâfüli* 300/334-1

(Mum, nasıl ki umursamazlığı ile pervaneyi ateşe yakar ise, gül de gururu ile sonunda bülbülü helâk eder.)

Gülün kırmızı rengi bir beyitte de bülbülün kanlı göz yaşlarına dayandırılır. Gül, bülbülün kanlı gözyaşlarının karıştığı su ile beslenmesi neticesinde kırmızıya boyanmıştır:

*Hün-ı eşkinden olubdur bülbülün her âb sürh
Bâgda olsa ‘aceb mi her gül-i sîr-âb sürh* 109/43-1

(Sular, bülbülün gözyaşındaki kandan kırmızıya boyanır. -Bu yüzden bahçedeki taze güllerin kırmızı olmasına şaşılmaz.)

Sonbahar geldiğinde, güllerin kaybolmasıyla birlikte, bülbülün şevk sermayesi tükenir. Rüzgâr, zaman veya felek ona bu şekilde en büyük kötülüğü yapmış, onu sonsuz dertlerle baş başa bırakmıştır:

Bülbülün ser-mâye-i şevkin düketdi ‘âkıbet

Rûzgâr-ı pür-cefânun cevri-i bî-endâzesi 290/318-3

(Cefakâr feleğin aşırı eziyeti sonunda bülbülün şevk sermayesini tüketti.)
Rûzgârın, gül yapraklarını dökmesini şair; gülü mecmuaya, bülbülün can
ipliğini bu mecmuanın şirazesine benzeterek şöyle ifade eder:

Rûzgâr âhir perîşân itdi gül mecmû'asın

Rişte-i cân-ı hezâr imiş meger şîrâzesi

290/318-2

(Rûzgâr sonunda gül mecmuasını(ın sayfalarını) dağıttı. Meğer onun
şirazesi bülbülün can ipliği imiş.)

Bülbül ile gülün kavuşmaması aslında, tabiatlarının farklı olmasından
kaynaklanır. Bülbül, içindeki aşk dolayısıyla 'heva'; gül ise renginin kırmızı
olması ve bülbülü aşka düşürüp yakması sebebiyle 'ateş' mizaçlıdır. Bu farklı
mizaçların imtizaç bulup kavuşmanın gerçekleşmesi mümkün değildir.²⁵

Bülbül-Aşk-Âşık-Gönül

Bülbülün karakterindeki en önemli özellik aşktır ve şair onu sıklıkla âşık
yerine, istiareli olarak kullanır. Aşk, yaşadığımız dünyadan farklı bir âlemdir. Bu
âleme mensup olanlar daimî bir bahara ermiş bülbüller gibidir.²⁶

Bu durum, aşk ehlinin zevk ve sefa içerisinde olduğu anlamına gelmez.
Özellikle kötü tabiatlı insanlar, onları incitmek için ellerinden geleni yaparlar ve
bu yönleriyle aşk bahçesindeki dikenlere benzerler:

Bed-nihâd ehl-i dili âzâra lâzım mı sebebi

Bülbül-i şeydâya zahm urmakda var mı hâra hazz 174/142-4

(Ey kötü tabiatlı -kişi-! Neden gönül ehlini incitmeye vesile arıyorsun?
Şeyda bülbülü yaralamak dikene ne haz verebilir ki?)

Ayrıca bu insanlar -rakipler-, sevgilinin yanında kendilerine yer
edinmekle, gül bahçesini istilâ eden kargalara benzer. Âşıklar ise sevgiliden uzak
kalmakla gül bahçesinden uzaklaştırılmış bülbüller gibidir:

'Âşık-ı bî-çâreler mehcûr u a'dâ pür-sürûr

'Andelibân dûr, tutmuş sahn-ı bâğı zâglar

151/108-4

(Bîçare âşıklar mahrumiyet içerisinde, düşmanlar -ise- şad olmuş;
bülbüller uzaklaşmış, bahçeye kargalar hakim olmuş.)

Bülbül, pervane ile birlikte, muhabbet ehlinin en önde gelenlerindedir.
Pervane, hâl ehli olarak bülbüle göre daha ileridir. Bunun sebebi bülbülün söze
kıymet vermesi veya konuşmasıdır.²⁷ Bunlarla birlikte gönül; bülbül ve
pervaneden daha üstündür. Çünkü o, onların hiçbir zaman ulaşamayacağı sırlara
muttali olur.

Şu sır ki câyı süveydâ-yı dildedür Yahyâ

Anı ne bülbül-i şeydâ bilir ne pervâne

278/299-5

(Ey Yahya! Gönüldeki süveydada bulunan sırrı ne şeyda bülbül bilir ne
pervane.)

Şair, gönül için böyle söylemekle birlikte; bir beyitte buna muhalif olarak,
bülbül ve pervanelerin aşktaki samimiyet ve sadakatının insanlardan daha ileri
olduğunu beyan eder. Onlar varken, muhabbet ehli aşktan dem vurmaya utanır:

Bülbül ü pervâneler 'aşkıyla buldı iştihâr

'Aşkdan dem urmaga ehl-i muhabbet 'âr ider

149/105-3

(Bülbül ve pervaneler aşklarıyla şöhret buldu. -Onların aşklarındaki sadakat ve samimiyet karşısında- muhabbet ehli aşktan dem vurmaktan ar eder.)

Bütün bunlarla birlikte, âşğın gönlü ile bülbül arasında çeşitli yönlerden benzerlikler vardır. Bülbülün güllere ulaşmak için daldan dala konması gibi; gönül de bir yerde sebat etmez. Âşğın vücudu veya sînesi, üzerindeki yaralarla, gül bahçesi veya güllerle donatılmış kafes; gönül, bu bahçe veya kafes içerisinde, sevgilinin gül yüzünün şevki ile feryat eden bülbül gibidir. Gönlün feryatları, bülbüllerin feryadını gölgede bırakır. Gül bahçeleri; gerek yaralarla dolu sîne, gerekse gönlün bu hâli karşısında kıskançlığa düşer.²⁸

Bülbül-Sevgili

Bülbül ile sevgili arasındaki münasebetlerin temelinde sevgilinin veya sevgilinin yüzünün güle; dolayısıyla âşğın da bülbüle benzemesi yatar.

Âşıklar, gül bahçesinde sevgilinin gül yanağını hatırlayıp andıkça öyle feryat ve figan ederler ki; bülbülün feryat ve figanları, artık, itibardan düşer. Bülbülün feryadına sebep de aslında; gülün, sevgilinin kokusunu neşretmesidir.²⁹

Gül, sevgilinin yüzünün vasfını yazmaya lâyık bir mecmuaya benzer ve bülbülün -âşğın- can ipliği bu güzel mecmuaya şiraze olur. Yani bülbül, sevgilinin yüzü için canını feda eder:

Bir güzel mecmû 'adur gül vasf-ı rûyun yazmaga

'Andelîbün rişte-i câmi ana şîrâzedür

139/88-4

(Gül, yüzünün vasfını yazmak için güzel bir mecmua, bülbülün can ipliği ona -bu mecmuaya- şirazedir.)

Sevgilinin yüzünü örten veya çevreleyen saçlardaki kıvrımlar yuvaya benzer. Sevgili, gönülleri bu kıvrımlara bağlamakla veya onların orada bulunmasına müsaade etmekle güzelliğinin baharını ve gül bahçesini âdeta bülbüllerle şenlendirmiş olur.³⁰ Fakat saçlar dağılınca; gönül, yuvası bozulmuş bülbüller gibi kararsız ve perişan bir hâle düşer:

Zülfün dağıtdı yâr gönül oldı bî-karâr

San âşiyân-ı bülbül-i gülzârı bozdılar

132/77-3

(Yâr; saçını dağıtınca, gönül sanki gül bahçesindeki yuvası bozulmuş bülbül gibi kararını kaybetti.)

Sevgili, saçlarını dağıtmayı âdet edinmiştir ve bundaki gaye, yuvaları tazelemek veya yeni gönüller kapmaktır.³¹

Bir beyitte; sevgili de, güzel sesi esas alınarak, bülbüle benzetilir. Gül yüzlü sevgiliyi nağmeler okurken gören, gül dalında bülbül ve gülün bir araya geldiğini zanneder:

Nağmeler eylerken ol mahbûb-ı zîbâyı gören

Şâh-ı gülde bir yire gelmiş gül ü bülbül sanur

127/69-4

(O güzel sevgiliyi nağmeler eylerken gören, gül dalında gül ve bülbülün bir araya geldiğini zanneder.)

Bir başka beyitte, sevgilinin âşıklarına karşı acımasızlığı anlatılırken de

bülbülden bahsedilir. Bahar mevsiminde sevgilinin bahçelerde gezmesinin sebebi, bülbüllerin feryadını dinlemek istemesidir:

Vakt-i gülde geşt-i bâg u seyr-i gülzâr itmede
Kasdı bu kim dinleye bülbüllerün feryâdını 332/386-38

(Gül mevsiminde bağı ve gül bahçesini gezip dolaşmaktan maksadı, bülbüllerin feryadını dinlemektir.)

Bülbül-İnsan

Şeyhülislâm Yahya Divanı'nda bülbülün umumî manada insan ile alâkalı ele alınışının temelinde bahar ve eğlence yatar. Bülbül; insanlar için, bahar günlerini en iyi şekilde değerlendirme ve neşeli bir hayat sürme yolunda en güzel örneklerden biridir.

Bahar, insan hayatındaki sıkıntıların bitmesi veya hafiflemesi ve de gönlün neşelenmesi için önemli bir vesiledir. Bu mevsimde güller açılıp bülbüller ötmeye başlayınca insanlar da meclisler kurup eğlenmeye başlar ve zamanın beraberinde getirdiği elem ve sıkıntılardan kurtulurlar.³²

Bülbül; nağmelerindeki gönül çekici güzellik, kaide ve ahenk ile bir musikî sanatçısı gibidir,³³ gül bahçesinin ve burada kurulan meclisin sefasını tamamlar ve insanlara yaşama sevinci verir.³⁴ Meclisteki şarkıcılar ve şarap dökülürken çıkardıkları 'kul kul' sesleri ile sürahiler, öten bülbüllere eşlik eder. Bu durumda hele de saki eline gül gibi kadeh almışken, bülbül gibi şevke gelmenin vakti gelmiş demektir.³⁵

İnsanların bu güzellikler karşısında kayıtsız kalmaları ve neşelenmemeleri akıl dışıdır. Çünkü eğlenmek için bütün şartlar hazırlanmıştır:

Bülbüller öter güller açık şâd gönül yok
Hiç böyleliğin görmemişüz fasl-ı bahârın 190/167-2

(Bülbüller öter, güller açılmış; şad gönül yok. Bahar mevsimini hiç böyle görmemiştik.³⁶)

Gonca diller açılıb hâtır niçün şâd olmaya
Bâgda güller mi yok gülşende bülbüller mi yok 181/154-2

(Gonca gönüller açılıp hatır niçin şad olmasın. Bağda güller mi, gül bahçesinde bülbüller mi yok.)

İnsan her ne hâlde olursa olsun, yaşlansa da; bülbül gibi, şevk içinde bu mevsiminin tadını çıkarmalıdır:

Pîrâne ser ne hâl ise kâm al bahârdan
'Âr itme isti'âre-i şevk it hezârdan 215/206-1

(Yaşlılık hâline aldırma, bahardan kâm al. Utanmayı bırak, bülbüllerin şevkine ortak ol.)

Son olarak, bülbül ile memduh -övülen kişi- ve şairin kendisi arasında kurulan alâkayı da burada zikretmek gerekir. Bülbül, güzel sesiyle, memduhu ve onun vasıflarını anlatan, öven bir kuştur. Memduhun ihsanları karşısında şair, kendisini bahara ermiş bülbül gibi görür ve bunlara ek olarak kendisinin söz/şair söylemede bülbüllerin dahi ustası olduğunu söyler.³⁷

Sonuç:

Şeyhülislâm Yahya Divanı'nda bülbülün ele alınışı genellikle gül ile aralarındaki maceralara dayanır. Bülbül, güle âşıktır ve hasret, çile, çaresizlik ve fedakârlık gibi çeşitli aşk hâllerini bütün varlığı ile yaşar. Fakat gül, bütün bunlara rağmen bülbüle kıymet vermez ve çeşitli cefalar ederek onun ölümüne sebep olur. Bülbülün ölümü dikenlere maruz kalması neticesinde olur ve bu esnada akan kanlar gülü kırmızı renge boyar ve güzelleştirir. Gül, bunlar karşısında dahi merhamete gelmez, gururu elden bırakmaz.

Şair, bülbülü çoğu zaman, âşık olan insanlarla özdeşleştirir. Âşıkların şahsında bülbülü, bülbülün şahsında da âşıkları anlatır. Bunu yaparken de sevgiliyi güle benzetir.

Bülbülün şiire yansıyan en belirgin özelliklerinden biri de güzel sesidir. Bu ses, temelde, güle niyaz etmede bir vasıta olmakla birlikte; üzerlerinde bıraktığı hoş etki ile insanların neşelenmesine ve bahar mevsiminin tadını çıkarmasına vesiledir.

Notlar:

¹ Bu çalışmada H.1334 tarihinde basılan Dîvân-ı Yahyâ esas alınmış; örnek beyitler bu kitaptan Lâtin harflerine aktarılarak verilmiştir. Beyitlerin numaralandırma sistemi şöyledir: Sayfa numarası / manzume numarası (her manzumenin, türü ayırt edilmeksizin baştan sona sıralamasına göre)- manzumeye ait beyitin numarası. Bülbül ile alâkalı olup, bu kitapta bulunmayan, şaire ait diğer beyitler ise; kaynakçada belirtilen diğer divan çalışmalarından tespit edilerek incelenmiş ve bunların sayfa, manzume ve beyit numaraları, esas alınan metinde bulunup da örnek olarak makale metnine aktarılmayan beyitlerle birlikte, aynı numaralandırma usulü ile dipnotlarda verilmiştir.

² Divan, 1334, 204/189-1.

³ Divan, 1995, 277/51-1,-2; 298/111.

⁴ Divan, 1334, 114/50-3.

⁵ Divan, 1334, 231/229-5.

⁶ 'şah' kelimesi beyitte 'dal' anlamının yanı sıra 'sultan' anlamına gelmekle ve 'divan' ile birlikte zikredilmekle iham-ı tenasüp sanatına örnek teşkil eder.

⁷ Divan, 1334, 284/308-4.

⁸ Divan, 1334, 148/104-4. Divan, 2001, 21/7-9.

⁹ Divan, 1334, 123/64-1; 194/173-1; 187/162-3; 190/167-1.

¹⁰ Divan, 1334, 202/186-3; 284/308-2; 143/96-2; 295/325-2.

¹¹ Divan, 2001, 318/294-4. Divan, 1334, 123/64-3.

¹² Gülün, bülbülü dinlemesi onun dilinden anladığına işaret olmakla; burada, Süleyman Peygamber'in kuşların dilini bilmesine telmih yapılmıştır denilebilir.

¹³ Divan, 1334, 188/164-4; 197/178-3. Divan, 2001, 317/293-4.

¹⁴ Divan, 2001, 469/442-4.

¹⁵ Divan, 1334, 97/22-3. Divan, 2001, 318/294-3.

¹⁶ Divan, 1334, 303/338-1; 144/97-1. Divan, 2001, 252/228-3.

¹⁷ Divan, 1334, 150/107-1; 206/192-1.

¹⁸ Divan, 2001, 388/362-2. Divan, 1334, 148/104-3.

¹⁹ Gülşenîlik, Halvetiye tarikatının İbrâhim Gülşenî'ye (ö.1534) nispet edilen koludur. İbrâhim Gülşenî, mürşidi Dede Ömer Rûşenî'nin kendisine bir gül vererek, 'sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin' demesi üzerine Gülşenî mahlâsını almış, tarikatın adı da bu kelimeye nispet edilmiştir. Gülşenîlik'te zikir meclislerinde sesli zikir yapılması sebebiyle şiir ve mûsikîye önem verilir. Sesli ve toplu olarak yapılan zikrin bir bölümü 'Gülşenî savtı' adıyla bilinen ilâhiler eşliğinde gerçekleşir. Ayrıca, Gülşenî dervişlerinin günün ve gecenin belirli vakitlerine has evradı da vardır. (Kara, 1996: 256-257)

²⁰ Burada 'gülşenî' kelimesi; hem vatani gül bahçesi olan, hem de Gülşeniye Tarikatı'na mensup manalarına gelecek şekilde kullanılarak, ayrıca 'evrad' ve 'derviş' kelimeleri ile birlikte zikredilerek iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır. Beyitte, bülbülün bir derviş gibi, kendi lisanınca, Allah'ı zikrettiğinin anlatılmak istendiği düşünülebilir.

²¹ Divan, 1334, 116/54-1,-2.

²² Divan, 2001, 254/230-4; 385/359-4.

²³ Divan, 1334, 88/9-1.

²⁴ Efsaneye göre, gülün rengi eskiden kırmızı değilmiş. Bülbüle o zaman da hiç yüz vermiyormuş. Gülün bu kayıtsızlığına dayanamayan bülbül, günün birinde gidip onun gövdesine konuvermiş. Dikenler bülbülün göğsüne batınca akan kan gülün dibine dökülmüş ve köklerinden damarlarına doğru yayılmış. Gül, işte o günden sonra kan kırmızı açmaya başlamış. (Ayvazoğlu, 1996: 91)

²⁵ Divan, 1995, 43/38-1.

²⁶ Divan, 1334, 297/329-1.

²⁷ Divan, 1334, 139/89-4; 202/185-2. Divan, 2001, 472/445-4.

²⁸ Divan, 1334, 243/249-1; 323/378-1; 146/100-1; 229/228-1; 235/236-2.

²⁹ Divan, 1334, 191/168-4; 263/277-5.

³⁰ Divan, 1334, 97/22-4.

³¹ Divan, 1334, 288/314-4.

³² Divan, 1334, 279/301-5; 159/119-2; 264/279-1.

³³ Şair, bülbülün musikî yönünü anlatırken bazen; tevriyeli veya ihamlı kullanmak suretiyle, aynı zamanda birer makam adı olan 'uşşak', 'dil-keş', 'nev-ruz', 'neva' ve 'gülşen' gibi ifadelerden de faydalanır.

³⁴ Divan, 2001, 139/115-4. Divan 1334, 111/44-5; 101/29-1;

³⁵ Divan, 1334, 82/4-72,-74.

³⁶ Bu beyitte; şairin, içinde bulunduğu dönemden şikayet ettiği de düşünülebilir.

³⁷ Divan, 1334, 70/2-19,-20; 97/22-5.

Kaynakça:

AYVAZOĞLU, Beşir(1996), **Güller Kitabı**, 3. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul.

EREN, Abdullah(2004), **Şeyhüislâm Yahya Divanı'nın Tahlili**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Basılmamış Doktora Tezi.

KAPLAN, Mehmed(1993), “Bülbül”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 2, M.E.B. Yayınları, İstanbul, s.832-834.

KARA, Mustafa(1996), “ Gülşeniyye”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 14, T.D.V. Yayınları, İstanbul, s.256-259.

KURNAZ, Cemal(1992), “Bülbül”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 6, T.D.V. Yayınları, İstanbul, s.485,486.

Şeyhüislâm Yahya(1334), **Dîvân-ı Yahyâ**, Haz.: Süleyman Nazif, Cenab Şahâbeddin, İsmâ'il Hakkı, Mahmud Kemâl ve Osman Kemâl, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul.

_____ (2001), **Şeyhüislâm Yahyâ Divanı**, Haz.: Hasan Kavruk, M.E.B. Yayınları, Ankara.

_____ (1995), **Yahyâ Divanı**, Haz.: Rekin Ertem, Akçağ Yayınları, Ankara.